

Εἰς ὅλας τὰς τεχνικάς του ἐκφράσεις ὁ ἀριθμὸς σήμερον περιέχει τὸν ἄνθρωπον. Ἡ ἀπόφασις περὶ τεχνικῶν πραγμάτων εἶναι μία ἀπόφασις περὶ τῆς οἰκονομικῆς καὶ τῆς πνευματικῆς τύχης τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ τοῦτο, ὅσοι σκέπτονται περὶ τεχνικῆς, δὲν ὑπολογίζουσι ἀπλῶς τὴν μαθηματικὴν ἐκφρασιν τοῦ φυσικοῦ φαινομένου, ἀλλὰ τὴν συνάρτησιν ἀνθρώπου καὶ πράγματος, μίαν σχέσιν, ἣ ὁποία δὲν βασίζεται πλέον ἐπὶ τῆς ποιότητος καὶ ἐπομένως δὲν ὑπολογίζει τὸν ἐσωτερικὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὴν ποσοτικὴν του διαρρύθμισιν. Ἡ μεταφυσικὴ τῶν τεχνικῶν ἀριθμῶν θὰ ἦτο σήμερον μία ἐκφρασις τῆς φροντίδος διὰ τὴν μοῖραν τοῦ πνεύματος.

Ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας.

α) Κοινωνικὴ καὶ τεχνικὴ σημασία τῶν ἀνελευθέρων εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ὁ ἄνθρωπος ἐπεβλήθη τοῦ ἀνθρώπου, ὅταν ὑπεχρεώθη νὰ ἐργασθῆ καὶ ἐφ' ὅσον τὸ προϊόν τῆς ἐργασίας του ἦτο ἀποθηκεύσιμον. Οὔτε ὁ συλλεκτικὸς οὔτε ὁ θηρευτικὸς βίος τῶν πλανήτων γνωρίζει τὸν θεσμὸν τῆς δουλείας, διότι καὶ ἡ μία καὶ ἡ ἄλλη βαθμὶς τῆς ζωῆς ἀγνοεῖ τὸν συστηματικὸν κῆματον καὶ τὴν παραγωγὴν οἰκονομικῶν ἀξιών. Ἡ δουλεία παρηκολούθησε τὸν ἄνθρωπον μετὰ τὴν μόνιμον ἐγκατάστασιν του εἰς μίαν διὰ τὴν καλλιέργειαν πρόσφορον περιοχὴν τῆς γῆς. Ἡ ἐγκατάστασις αὕτη ἐδημιούργησε τὸν πολιτισμὸν, ἀλλὰ καὶ τὸν πόλεμον, ὁ ὁποῖος «τοὺς μὲν δούλους ἐποίησε, τοὺς δ' ἐλευθέρους»⁵⁶.

Ὀλόκληρος ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς στηρίζεται ἐπὶ τῶν ὄμων ἀνελευθέρων ἀνθρώπων. Εἰς ἄλλους λαοὺς ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας ἀπετέλεσε τὴν σχεδὸν ἀποκλειστικὴν κοινωνικὴν τάξιν, ἐφ' ὅσον μόνον ὁ ἀρχὼν ἀπεριορίστως καὶ οἱ περὶ ἐκεῖνον δυναστεύοντες μέχρις ἐνὸς βαθμοῦ ἦσαν αὐτεξούσιοι. Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ ἀνάπτυξις πνευματικῶν ἀξιών ὑπῆρξεν ἔργον καὶ συγχρόνως προϋπόθεσις κοινωνικῆς ἀξιοπρεπείας μιᾶς ὀλοκλήρου τάξεως ἐλευθέρων, τῶν πολιτῶν τῆς δημοκρατουμένης πόλεως. Τὴν τάξιν τῶν δούλων ἀπήρτισαν κυρίως ὅσοι ἐκ τῶν ξένων ἠλίσκοντο εἰς τὰς ἐνόπλους συρράξεις καὶ ὅσοι περιέπιπτον εἰς οἰκονομικὴν ὑποτέλειαν. Οἱ αἰχμάλωτοι καὶ οἱ ὀφειλέται συνεδέθησαν πρὸς τοὺς πολίτας ὡς δευτερεύοντα μέλη τῆς οἰκογενείας των. Ὁ δοῦλος συνοδεύει τὸν κύριον, ἐξασκεῖ χάριν ἐκείνου τὰς πρακτικὰς ἐργασίας καὶ εἶναι δυνατόν νὰ ἐλευθερωθῆ, νὰ θεωρηθῆ ὡς «ἀπελεύθερος», ἐὰν δείξῃ τὴν ἀπαιτουμένην διαγωγὴν. Καὶ μόνον λόγῳ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ ὑπηρετῶν ἄνθρωπος ἦτο χρήσιμος καὶ τεκμήριον πλούτου, ἀλλὰ κυρίως διότι ὁ Ἕλληνας εὗρισκε τὴν ἐσωτερικὴν του δικαίωσιν θεραπεύων τὸ πνεῦμα, ὥστε ἡ αὐτοπεποίθησις καὶ τὸ κύρος του νὰ μὴ ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς δυνατότητος τῆς ἐπιβολῆς του ἐπὶ τῶν ἄλλων, πράγμα τὸ ὁποῖον ἐξεδηλώθη εἰς

τὸ τέλος κυρίως τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, ἡ δουλεία οὐδέποτε ὑπῆρξε κοινωνικὸν πρόβλημα διὰ τὴν Ἑλλάδα. Εἰς τοῦτο συνετέλεσε καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ ἑλληνικὸς λαὸς δὲν ἠκολούθησεν ἐπεκτατικὴν πολιτικὴν, ὥστε ἡ οἰκονομικὴ καὶ ἡ ἀνθρωπίνη ἀξία τοῦ δούλου νὰ διατηρηθῆ μέχρι τέλους ὑψηλῆ. Ἡ ρωμαϊκὴ ἀρένα καὶ αἱ ἀνθρώπιναι ἑκατόμβαι τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων δὲν εὗρηκαν θέσιν εἰς τὸν ἑλληνικὸν χῶρον.

Ἐφ' ὅσον διὰ τῶν δούλων ἐλύετο τὸ πρόβλημα τῆς ἐργασίας, ὁ ἀνθρώπος ἦτο ἐλεύθερος νὰ στρέψῃ εἰς ἄλλα ἔργα τὴν προσοχὴν του. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀνεπτύχθη ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ πολεμικὴ ἀρετὴ, ἡ τέχνη καὶ ἡ φιλοσοφία. Διὰ τὸν ἴδιον ὁμοῦ λόγον δὲν ἐπέδωσε τὸ τεχνικὸν πνεῦμα. Αἱ βιοτικαὶ ἀνάγκαι — οἰκιακαὶ, ἀγροτικά, βιοτεχνικαὶ — αἱ ὁποῖαι θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὀδηγήσουν εἰς τεχνικὰ ἐπιτεύγματα, θεραπεύονται ὑπὸ τῶν δούλων καὶ δὲν ἀπασχολοῦν τὴν κοινότητα. Δὲν ὑπῆρχε λοιπὸν λόγος νὰ ἐφευρεθοῦν διατάξεις τεχνικῆς φύσεως, διὰ νὰ λυθοῦν τὰ πρακτικὰ προβλήματα. Ἡ διαπίστωσις αὕτη ἐγένετο ἤδη εἰς τὴν ἀρχαιότητα ὡς ἐξῆς: Τὰ διάφορα ἐργαλεῖα εἶναι ἀδύνατον νὰ κινήθοῦν ἀφ' ἑαυτῶν ἢ δι' ἀπλοῦ κελεύσματος. Πρὸς τοῦτο ὑπάρχει τὸ ὑπηρετικὸν προσωπικόν, οἱ μέτοικοι καὶ οἱ ἐργαζόμενοι χάριν τῶν ἐλευθέρων. Ἐάν συνέβαινε τὰ ἐργαλεῖα νὰ μὴ χρειάζωνται ἀνθρωπίνην ἐπέμβασιν, τὸ πρᾶγμα θὰ ἐσήμαινε φυσικῶς τῷ λόγῳ ἀχρηστία τῶν πρὸς ἐκεῖνα ἀσχολουμένων ἀνθρώπων. «Εἰ γὰρ ἠδύνατο ἕκαστον τῶν ὀργάνων κελευσθέν ἢ προαισθανόμενον ἀποτελεῖν τὸ αὐτοῦ ἔργον.. οὐδὲν ἂν εἶδει οὔτε τοῖς ἀρχιτέκτοσιν ὑπηρετῶν οὔτε τοῖς δεσπόταις δούλων»⁵⁷.

β) Ἡ ἀνεκμετάλλευτος δύναμις τῆς φύσεως καὶ τῶν ζώων καὶ ἡ ἀπέχθεια τῆς σωματικῆς ἐργασίας.

Ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἔθεσε τὸ ἐρώτημα, τί θὰ συνέβαινεν, ἐάν παρ' ἐλπίδα ἀπουσίαζον οἱ δούλοι. Ἡ ἀδιανόητος αὕτη ἐρώτησις ἐγεννήθη ἐκ τῶν πραγμάτων, ὅταν ὀλίγους αἰῶνας ἀργότερον ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας ἐξεφυλίσθη ὑπὸ τῆς ἀγριότητος αἰμοδιψῶν ἐνστίκτων, τὰ ὁποῖα ἔθρεψαν ἀτελεύτητοι πόλεμοι, ὥστε νὰ μὴ ληφθῆ εἰς τὴν ἱκανοποίησιν των ὑπ' ὄψιν, ὅτι οἱ αἰχμάλωτοι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ πληθύνωνται, ἐφ' ὅσον τὰ ὄρια τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ἐσταθεροποιοῦντο. Ἡ λύσις τὴν ὁποῖαν ἔδωσεν ἡ πραγματικότης εἰς τὸ πρόβλημα αὐτὸ ἦτο ἀρχικῶς ἡ διάλυσις τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους διὰ τῆς ἐσωτερικῆς συντριβῆς τῆς τεχνικῆς του βάσεως καὶ ἐν συνεχείᾳ ἡ ἐκμετάλλευσις στοιχειωδῶν πηγῶν ἐνεργείας, τῆς δυνάμεως τοῦ ὕδατος καὶ τῶν ὑποζυγίων. Ἐνῶ λοιπὸν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους αὐτοὺς χρόνους ὀρμώμενος ἐκ τῆς ἀνάγκης ὁ ἀνθρώπος ἐστράφη πρὸς τὴν φυσικὴν ἐνέργειαν καὶ κατεσκεύασε τὸν ὑδρόμυλον, εἰς τὴν Ἑλλάδα, πλὴν τῆς πόσεως καὶ τῆς πλύσεως, τὸ λόγιον κλιματολογικῶν συνθηκῶν σπάνιον ἄλλωστε εἰς μεγάλας ποσότητας ὕδωρ ἐχρησιμοποιήθη μόνον διὰ τὴν κλεψύδραν. Ἐφ' ὅσον πάλιν τὰ πνευματικὰ ἐν-

διαφέροντα δὲν ἦτο δυνατόν νὰ θεραπευθοῦν ἐξ ἀντιπροσώπου καὶ τὰς ἄλλας ἀνάγκας ἐθεράπευον οἱ δοῦλοι, ἔμεινεν ἐπίσης εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀνεκμετάλλευτος καὶ ἡ ἰσχὺς τῶν ζώων.

Ὅχι μόνον δὲν ὑπῆρχεν ἀνάγκη νὰ ἐφευρεθοῦν μηχανήματα χάριν τῆς πρακτικῆς ζωῆς, ἀλλ' ὁ βοῦς καὶ ὁ ἵππος χρησιμοποιοῦνται εἰς τοὺς ἑλληνικοὺς χρόνους, χωρὶς νὰ καταβάλλεται προσπάθεια πλήρους ἀξιοποιήσεως τῆς δυνάμεώς των. Οὐδέποτε π.χ. ἐσκέφθη ὁ Ἕλληνας νὰ ἐνισχύσῃ δι' ἐνὸς σιδηροῦ ἐλάσματος τὴν ὀπλὴν τοῦ ταύρου, ἢ ὁποῖα ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν τοῦ ἵππου εἶναι περισσότερον εὐπαθῆς. Θρησκευτικαὶ καὶ αἰσθητικαὶ ἀντιλήψεις περιέβαλον ἐξ ἄλλου τὸν ἵππον διὰ μιᾶς ἱερᾶς αἰγλῆς, ἢ ὁποῖα τὸν ἐκράτησε μακρὰν τοῦ ἀγροῦ. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον δὲν ἐπεταχύνη ἡ ἀροτρίωσις, δὲν συνεσωρεύθησαν τὰ προϊόντα τῆς γῆς καὶ δὲν ἀνεπτύχθη τὸ ὀδικὸν σύστημα, ἢ προϋπόθεσις τῆς ἐμπορίας καὶ τῆς πνευματικῆς ἐπικοινωνίας. Βασικῶς ἐν τούτοις τὴν ἀδιαφορίαν τοῦ Ἕλληνος ἐναντι τῆς ἰσχὺς τῶν ζώων ὑπέθαλψεν ἡ παρουσία τῶν δούλων, διὰ τῶν ὁποίων ἱκανοποιοῦντο τὰ τεχνικὰ ζητήματα*.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας ἐστήριξε τὸ πρακτικὸν καὶ τὸ θεωρητικὸν ἔργον ἀκόμη καὶ κατὰ τοὺς διακρινομένους διὰ τὴν τεχνικὴν των διάθεσιν ἑλληνιστικοὺς χρόνους, χωρὶς νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὸ ἐφευρετικὸν πνεῦμα νὰ ἐπιδοθῇ διὰ τῆς ἐπιστήμης εἰς τὴν δέσμευσιν φυσικῶν μορφῶν ἐνεργείας. Ὅτι ἡ ἀσχολία ἀνθρώπων χωρὶς πνευματικὴν καλλιέργειαν καὶ περιωπὴν μὲ τὴν ἱκανοποίησιν τεχνικῶν ἀναγκῶν συνετέλεσεν ἐπίσης ὥστε νὰ ἐκλιφθοῦν αἱ ἀνάγκαι αὐταὶ ὡς εὐτελεῖς καὶ ἐφ' ὅσον πρὸς ἐκείνας ἀνεστρέφοντο οἱ θάναυσοι, νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀνάξια ἐλευθέρων ἀνθρώπων, ὑπῆρξε μίᾳ φυσικῆ κοινωνικῆ συνέπεια. Ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας δὲν ἐπέδρασε λοιπὸν μόνον

* Ὅτι μεταξὺ τῆς ἀπουσίας ἢ τῆς ἀτελοῦς ἐκμεταλλεύσεως τῆς ζωικῆς δυνάμεως καὶ τῆς δουλείας διετερήθη μέχρι τέλους τῶν προτεχνικῶν αἰώνων πραγματικὴ συνάφεια, ἀπεδείχθη ἐκ νέου, ὅταν οἱ Ἴσπανοὶ ἀποικοὶ τοῦ Νέου κόσμου διεπίστωσαν, ὅτι ἀφ' ἐνὸς μὲν ἡ ἀμερικανικὴ ἡπειρος δὲν διέθετε τὰ δύο ὡς ἄνω γνωστὰ εἰς τὴν Εὐρώπην ζῶα καὶ ἀφ' ἑτέρου οἱ Ἰθαγενεῖς Ἰνδιάνοι, τοὺς ὁποίους δεκαεξ αἰῶνας ἀφ' ἑαυτοῦ ἠκούσθη ἡ εὐαγγελικὴ ρῆσις «ὅτι ἐνὶ δοῦλος ἢ ἐλεύθερος» ὑπεδοῦλωσαν ὑπὸ τὴν διοίκησιν καὶ τὴν εὐλογίαν τοῦ Καθολικοῦ κλήρου, ἔδειξαν μίαν διὰ τῶν μεθόδων τῆς βίας ἀνυπερόβλητον σωματικὴν ἀδυναμίαν. Τότε ἀκριβῶς οἱ νεήλυδες ἐστράφησαν πρὸς τὴν μέλαιναν ἡπειρον καὶ μετεκόμισαν εἰς τὴν Ἀμερικὴν ἀγέλις νέγρον. Μεσοῦντος τοῦ 20οῦ αἰῶνος, εἰς τὸ κατακόρυφον τῆς μέχρι στιγμῆς τεχνικῆς προόδου, εἰς μίαν ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ δουλεία δὲν ἔχει οἰκονομικὴν ἀξίαν, ἢ ἐντασι τῶν σχέσεων, τὴν ὁποίαν προκαλεῖ τὸ χροῖμα τοῦ δέρματος, παρ' ὅτι διὰ τῶν ἐπιταγῶν τῆς βιομηχανίας συνεχῶς ἀμβλύνεται, ἔξακολουθεῖ νὰ ταράσῃ τὴν χώραν, τῆς ὁποίας ἂν ἡ ἀνεξαρτησία ἐβασίσθη ἐπὶ τοῦ αἰτήματος τῆς κοινωνικῆς ἰσότητος, ἢ ἱστορία ὅμως ἤρριξε διὰ τῆς διαπιστώσεως, ὅτι οἱ δοῦλοι ἔλυον τὸ πρόβλημα, τὸ ὁποῖον δὲν ἦτο δυνατόν νὰ λυθῇ διὰ τῆς δυνάμεως τῶν ζώων.

ἀνασχετικῶς εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος, ἐφ' ὅσον δὲν ὑπῆρ-
χε λόγος ν' ἀναζητηθῆ ἄλλη ὑπηρέτρια ἰσχύς, ἀλλὰ συνέτεινεν ὥστε νὰ θεω-
ρηθῆ, ὅτι ἐπέβαλλε τὴν χειρωνακτικὴν ἀπασχόλησιν, ὡς ἀνελεύθερον. Ἡ
ἀρνητικὴ αὐτὴ στάσις ἐναντι τῆς πράξεως ὑπεβοήθησε τὴν θεωρίαν, εἶχεν
ὁμως ἐκ παραλλήλου ὡς ἐπακόλουθον νὰ διαχωρισθοῦν αἱ εὐθῦναι τοῦ πνεύ-
ματος ἐκ τῶν ὑποχρεώσεων τῆς ἐργασίας καὶ νὰ παρουσιασθοῦν κοινότητες
ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι ἤθελον νὰ σχολάζουν. Ὅταν ἡ σχολὴ ἔπαυσε νὰ συμ-
πίπτῃ ἀπαραιτήτως πρὸς τὴν πνευματικὴν ἀνάτασιν, ὅχι μόνον παρέμεινεν,
ἀλλ' ἐνετάθη ἡ ἀπέχθεια πρὸς τὴν ἐργασίαν, ὅπως συμβαίνει εἰς τοὺς ἀποθνή-
σκοντας πολιτισμούς, οἱ ὅποιοι ἀγκιστροῦνται εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς ὅρους τῆς
παρερχομένης ζωῆς. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας, ὁ ὅποιος
ἐστήριξε τὰ ἔργα τοῦ πνεύματος, ὑπέσκαψεν ὁμως τὰ θεμέλια τοῦ Ἑλληνι-
σμοῦ, ἐφ' ὅσον ἀπέτρεψε τοὺς ἐλευθέρους ἐκ τῆς πράξεως, ἰδίως δταν ἡ θεω-
ρία ἔχασε τὴν πρακτικὴν τῆς σημασίαν καὶ εἰς τὴν ἐξωτερικὴν στάσιν ἀνε-
τέθη ἡ παρουσίασις τῆς κοινωνικῆς περιωπῆς, ὅπως ἐπαναλαμβάνεται πάν-
τοτε, δταν ὁ ἄνθρωπος διέρχεται μίαν ἀνομολόγητον κρίσιν τῆς πνευματικῆς
του οὐσίας.

ΤΡΙΤΟΝ ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ

Η ΤΕΧΝΙΚΗ ΣΤΑΣΙΣ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ

Ἀνατροπή τοῦ τεχνικοῦ ἐρείσματος τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας διὰ τῆς ἐξαθλεώσεως τῶν δούλων.

Οἱ Ρωμαῖοι ἀνέθεσαν εἰς τοὺς δούλους ὄχι μόνον τὰς πρακτικὰς τῶν ἐργασίας, ἀλλὰ καὶ ὠρισμένα πνευματικὰ λειτουργήματα καὶ τὴν ἀτομικὴν τῶν ψυχαγωγίαν. Ἐν τούτοις ἡ θέσις τῶν αἰχμαλώτων πολέμου, οἱ ὅποιοι κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀκμῆς τῆς αὐτοκρατορίας ἐσύροντο πρὸς τὴν Ρώμην εἰς ἀμέτρητον πλῆθος, δὲν ἔπαυσε γὰρ ἐπιδεινοῦται. Ὅταν δὲν ἔμεινεν εἰς τὸ σκότος πλήρους ἀπαιδευσίας, ὁ ρωμαῖος δοῦλος ἐθεράπευσε τὰς ἀνάγκας ἐνὸς δεσπότου, ὁ ὅποιος οὔτε πρὸς τὴν ἐπιστήμην οὔτε πρὸς τὴν καλλιτεχνίαν εἶχεν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐσωτερικὴν σχέσιν, ἀλλ' εἴτε ἀπουσίαζεν εἰς τὸν πόλεμον, εἴτε ἐξύφαινε πολιτικὰς δολοπλοκίας εἴτε ἐπεδίδετο εἰς συνεχῶς ἐκκεντριωτέρας διασκεδάσεις. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ δοῦλος εἰς τὴν Ρώμην, εἴτε ὑπηρέτησε τὴν οἰκοδόμησιν, εἴτε ἐνεπλάκη εἰς ἐμφυλίους πολέμους, εἴτε ἐκολάκευσε τὴν ματαιοδοξίαν, ἡ ὁποία ἐπανειλημμένως ἰκανοποιήθη διὰ τῆς συντριβῆς του. Ἡ τελευταία περίπτωσις συνέβη ἐκ συστήματος, διότι ὁ αἰχμάλωτος τῆς Ρώμης δὲν ἀπετέλει μόνον ἀτομικὴν ἀπόδειξιν κοινωνικῆς ὑπεροχῆς, ἀλλ' ἦτο ἐπίσης ζῶσα μαρτυρία τοῦ ἐθνικοῦ μεγαλείου. Πρὸς ἰκανοποίησιν τοῦ αἰσθήματος τῆς ἐθνικῆς ὑπερηφανείας κυρίως εἰς μεσοπολέμους ἐποχὰς ὀργανώθησαν διὰ τοῦτο εἰς τὴν Ρώμην αἱματηρὰ θεάματα τακτικῶς καὶ ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἐκτάκτων γεγονότων. Προτοῦ ἐπὶ παραδείγματι ὁ αὐτοκράτωρ Κλαύδιος τὸ ἔτος 44 μ.Χ. ἐγκαινιάσῃ τὴν δι' ἐνὸς ὄχουτοῦ μῆκους ἑξ ἑκατομῶν, τὸν ὅποιον διήνοιξαν ἐντὸς δέκα ἐτῶν 30.000 ἐργάται, ἀποξήρανσιν τῆς λίμνης Fucinus¹, διωργάνωσεν εἰς τὴν ἐν λόγῳ λίμνην μίαν ναυμαχίαν, κατὰ τὴν ὁποίαν 12.000 δοῦλοι ἔπρεπε γὰρ πολεμήσουν μέχρι θανάτου ἐναντίον ἀλλήλων.

Ἄν ὁ ρωμαῖος δοῦλος ἐβλεπεύ εἰς τὸν κύριόν του τὸν αὐθέντην, ὁ ὅποιος

ἀνά πᾶσαν στιγμὴν ἦτο ἱκανὸς νὰ τὸν βασανίσῃ καὶ νὰ τὸν φονεύσῃ, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐνδιαφερθῇ μὲ πραγματικὸν ζῆλον διὰ τὴν ἐργασίαν, ἣ ὁποία τοῦ ἀνετίθετο. Διὰ τῆς μυστικῆς διαδόσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ τὸ ἔθνος τῶν δούλων ἀπέκτησε σὺν τῷ χρόνῳ πνευματικὴν συνοχὴν, ἐπίστευσεν ὅτι ὁ κλῆρος τοῦ δὲν ἦτο αἰώνιος, ἀλλ' ἐκφρασίς μιᾶς ἐναντίον τῆς θείας τάξεως στρεφόμενης τυραννίας, τὴν ὁποίαν ὁ ἐσταυρωμένος ἐλευθερωτὴς ἀργὰ ἢ γρήγορα θὰ κατέλυε. Ἡ δημιουργία κοινωνικῆς συνειδήσεως, ἣ δικαίωσις ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ, ἣ καταδίκη καὶ ἣ προφητεία τῆς τιμωρίας τοῦ δυνάστου ἐπέφεραν βαθμηδὸν εἰς τὴν Ρώμην μίαν ἔντασιν τῶν σχέσεων μεταξὺ ἐλευθέρων καὶ δούλων, ἣ ὁποία δὲν ἐβράδυνε νὰ ὀδηγήσῃ εἰς ἐπαναστάσεις καὶ ὀπωσδήποτε δὲν συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ὀγιῶν προϋποθέσεων διὰ τὴν ἰσορροπίαν τῆς πρακτικῆς ζωῆς, τῆς ὁποίας τελικῶς ἀνέτρεψε τὴν τεχνικὴν βάσιν. Μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἣ αὐτοκρατορία ἤγγισε τὰ ἐδαφικὰ της ὄρια, οἱ δούλοι δὲν ἦτο δυνατόν πλέον νὰ πληθύνωνται, ἐνῶ ἣ σωματικὴ καὶ ἣ πνευματικὴ των ἐξαθλίωσις συνεχίζετο. Οὔτε ἐναντίον τῆς ὀγκουμένης ἐσωτερικῆς δυσαρκειᾶς οὔτε κατὰ τῶν ἐξωθεν ἐπερχομένων βαρβάρων ἦτο εἰς θέσιν ν' ἀμυνθῇ ἣ Ρώμη. Πολὺ ὀλιγώτερον διέθετε τὸ πνευματικὸν ἔρεισμα διὰ τὴν δημιουργίαν τεχνικῶν μέσων πρὸς διασφάλισιν τῶν κεκτημένων.

Ἐπιτεύγματα ρωμαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς.

Ἄν τελικῶς ἣ Ρώμη ὑπέκυψεν εἰς τὰς ἐπιδρομὰς τῶν βαρβάρων, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν δυσαναλογίαν, ἣ ὁποία ἐδημιουργήθη μεταξὺ τῶν ἀναγκῶν τῆς ζωῆς καὶ τῶν δυνατοτήτων τῆς ἐκπληρώσεώς των. Ἄφ' ὅτου οἱ δούλοι ἐπαύσαν νὰ πολλαπλασιάζωνται καὶ ἐπίστευσαν εἰς τὴν κοινωνικὴν των ἀποκατάστασιν, αἱ ἡμέραι τῆς Ρώμης ἐμετρήθησαν. Τὴν προσέγγισιν τοῦ τέλους δὲν κατώρθωσαν διὰ τοῦτο ν' ἀποτρέψουν οὔτε οἱ διωγμοὶ τῶν χριστιανῶν οὔτε τὰ τεράστια τεχνικὰ ἔργα, εἰς τὰ ὁποία εἶχε παρασταθῇ ἣ ἰσχὺς τοῦ παγκοσμίου κράτους. Λίθινοι ἀντικατοπτρισμοὶ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ μεγαλείου, θέρμαι, θόλοι, στοαί, ἀψίδες, κινοῦν σήμερον τὸν θαυμασμὸν διὰ τὴν ἔκτασιν των. Ἐὰν ἣ τεχνικὴ τῆς Ἑλλάδος περιωρίσθη, αὐστηρῶς ἐντὸς τοῦ χώρου, ἣ ρωμαϊκὴ τεχνικὴ ἐξεφράσθη, ὅπως ἄλλοτε ἣ Βαβυλῶν καὶ ἣ Αἴγυπτος, διὰ τοῦ μεγέθους. Τὸ ρωμαϊκὸν Πάνθεον τοῦ δευτέρου μ.Χ. αἰῶνος εἶχε διάμετρον θόλου 43,5 μέτρων («Ἁγία Σοφία» 532/37 μ.Χ.: 31 μ., «Sancta Maria del Fiore» 1420/36 μ.Χ.: 39 μ., «Ἅγιος Πέτρος» τῆς Ρώμης 1588/90 μ.Χ.: 42 μ.). Τὸ ἀρχιτεκτονικὸν ἔμβλημα τῆς αὐτοκρατορίας, τὸ τόξον, γνωστὸν εἰς τοὺς Σουμερίους καὶ τοὺς Ἑτρούσκους, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας τῆς «Μεγάλης Ἑλλάδος»², εὐνοεῖ τὴν κατασκευὴν γεφυρῶν καὶ ὕδραγωγείων. Διὰ τῶν πρώτων καθίσταται δυνατὴ ἣ ἀνάπτυξις ὀδικοῦ δικτύου, τὸ ὁποῖον ἤγγισε τελικῶς 300.000 χιλιόμετρα συνολικοῦ μήκους. Ἀρτηρίαι, ὅπως ἣ via Aemilia (Rimini — Piacenza, 187 π.Χ.) ἣ via Flaminia (Ρώμη -- Fano, 220/10

π.Χ.) και ἡ περίφημος *via Appia* (Ρώμη — Capua, 312 π.Χ.), διὰ τῶν ὁποίων συνεδέετο ἡ πρωτεύουσα πρὸς τὴν κρατικὴν περιφέρειαν, ὑπηρέτησαν ἐπὶ δύο σχεδὸν χιλιετηρίδας τὸ εὐρωπαϊκὸν ἐμπόριον. Τὸ συνολικὸν μῆκος τῶν ὑδραγωγείων ἐξ ἄλλου ἔφθανε τὰ 485 χιλιόμετρα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ 50 ἐπὶ ἀψίδων. Δέκα παρόμοιοι ὄχιοι ἐφωδίαζον ἡμερησίως τὴν Ρώμην δι' ἐνὸς ἑκατομμυρίου κυβικῶν μέτρων ὕδατος. Ἡ *Aqua Appia* (16,7 χιλμ., 312 π.Χ.), ὁ *Anio Vetus* (64 χιλμ., 272 π.Χ.) καὶ ἡ *Aqua Marcia* (91,6 χιλμ., 114 π.Χ.) εἶναι τὰ ἀρχαιότερα ρωμαϊκὰ ὑδραγωγεία³.

Ἐπανάληψις ἐλληνικῶν ἔργων καὶ χαρακτήρων.

Γλυπτὰ ἔργα τῆς κλασσικῆς Ἑλλάδος σώζονται σήμερον μόνον εἰς τὸ ρωμαϊκὸν τῶν ἀντίγραφον. Ἡ μίμησις τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου ἐκ μέρους τῶν Ρωμαίων δὲν περιωρίσθη ὁμῶς εἰς τὸν διπλασιασμὸν ἔργων τέχνης, ἀλλ' ἐπεξετάθη καὶ εἰς τὴν διάθεσιν. Ἡ Ρώμη δὲν ἀντέγραψε μόνον τὰ ἐλληνικὰ ἐπιτεύγματα, ἀλλ' ἐπεδίωξε νὰ ἐρμηνεύσῃ καὶ τὸν κόσμον διὰ τῶν ἐλληνικῶν ἀξιῶν. Αὐτὸς εἶναι ἴσως ὁ βασικὸς λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον δὲν ἀνέπτυξεν αὐτοδύναμον τεχνικὴν. Διότι δὲν ἐδιδάχθη ἀπλῶς ἐκ τῆς Ἑλλάδος, πῶς οἰκοδομοῦνται ἀρχιτεκτονικὰ ἔργα, τήκονται ὀρειχάλκινοι ἀνδριάντες ἢ καταμερίζεται ἡ ἐργασία⁴, ἀλλ' ἐπίσης διὰ τὴν πρακτικὴν ἀπασχόλησιν ἀπέδιδε εἰς τοὺς πολίτας, εἰς τοὺς ὁποίους ἀρμόζουσαν «ἐλευθέρια» τέχνην (*artes liberales*) ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ «ἀκάθαρτα» ἐπαγγέλματα (*artes sordides*). «Ὅ,τιδήποτε ἐπιβάλλει τὴν κυρτὴν στάσιν τοῦ σώματος, εἶναι ἀνάξιον πνευματικῶν ἀνθρώπων. Ὁ Σενέκας ἀναφέρει τὴν σφύραν (*malleus*) καὶ τὴν λαβίδα (*forcipes*) ὡς ἔργα ἐξύπνων, ἀλλ' ἀνθρώπων χαμηλῆς πνευματικῆς στάθμης. «Τὸ ἴδιον συμβαίνει μὲν ὅσα πρέπει νὰ ζητηθοῦν, ὅταν σκύπτωμεν (*corpore incurvato*) καὶ ὅταν ἡ προσοχὴ στρέφεται πρὸς τὸ χῶμα (*animo humum spectante*)». Ἀσφαλῶς ἡ ἐφεύρεσις τῆς ὑάλου, ἡ κατασκευὴ τῶν θόλων καὶ τῶν θερμῶν εἶναι τεχνικὰ κατορθώματα. «Ἐν τούτοις πρόκειται περὶ ἔργων χυδαίων χειρωνακτῶν (*villissimorum manicipiorum ista commenta sunt*). Ἡ σοφία κάθεται ὑψηλότερον καὶ δὲν διδάσκει τὴν ἐπιδεξιότητα τῶν χειρῶν, ἀλλ' εἶναι ἡ παιδαγωγὸς τῶν ψυχῶν»⁵.

Ἐφ' ὅσον ἀνετράφη διὰ τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος, ἡ ρωμαϊκὴ διανόησις δὲν ἀνέπτυξεν οὔτε φιλοσοφίαν τοῦ χρόνου, ὥστε ἡ φύσις καὶ ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐκληφθοῦν καὶ ἐνταῦθα στατικῶς. Κατὰ τὸν Μάρκον Αὐρήλιον δὲν ἔχουν π.χ. διὰ τὴν περὶ τοῦ κόσμου ἀντίληψιν σημασίαν οὔτε τὸ παρελθὸν οὔτε τὸ μέλλον. Ἡ ψυχὴ, ἰδίως μετὰ τὸ τεσσαρακοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας, ὑπερίπταται τῶν φυσικῶν περιόδων καὶ παρατηρεῖ, ὅτι συνέβη καὶ πρόκειται νὰ συμβῇ: («Ἡ λογικὴ ψυχὴ) περιέρχεται τὸν ὅλον κόσμον καὶ τὸ περὶ αὐτὸν κενὸν καὶ τὸ σχῆμα αὐτοῦ καὶ εἰς τὴν ἀπειρίαν τοῦ αἰῶνος ἐκτείνεται καὶ τὴν περιοδικὴν παλιγγενεσίαν τῶν ὅλων ἐμπεριλαμβάνει καὶ περινοεῖ καὶ θείρει

ἔτι οὐδὲν νεώτερον ὄφονται οἱ μεθ' ἡμᾶς οὐδὲν περιττότερον εἶδον οἱ πρὸ ἡμῶν, ἀλλὰ τρόπον τινα ὁ τεσσαρακοντούτης, ἐὰν νοῦν ὀποσοῦν ἔχη, πάντα τὰ γεγονότα καὶ τὰ ἐσόμενα ἐώρακε κατὰ τὸ ὁμοειδές»⁶. Τὸ θεωρητικὸν πνεῦμα τῆς Ἑλλάδος ρίπτει ταυτοχρόνως τὴν σκιάν του καὶ εἰς αὐτὰ ἀκόμη τὰ οἰκοδομικὰ ἔργα τοῦ ἀρχιτέκτονος, ὁ ὁποῖος δὲν ἀρκεῖ νὰ γνωρίζῃ τὴν τέχνην του, διὰ νὰ ἐπιτελέσῃ τὸ ἐπαγγελματικὸν του καθήκον, ἀλλ' ὀφείλει νὰ σπουδάσῃ καὶ νὰ βιώσῃ τὴν φιλοσοφίαν, διὰ ν' ἀποκτήσῃ τὸν κατάλληλον χαρακτήρα. «Ἡ φιλοσοφία εἶναι ἐκείνη», παρατηρεῖ ὁ Βιτρούβιος εἰς τὸ «περὶ ἀρχιτεκτονικῆς» ἔργον του, «ἢ ὁποῖα τελειοποιεῖ τὸν ἀρχιτέκτονα, διότι τὸν καθιστᾷ μεγάλθυμον, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ καταστῇ ὑπερφίαλος, ἀλλὰ νὰ σκέπτεται μὲ λιτότητα, νὰ εἶναι ἰσορροπημένος καὶ ἄξιος ἐμπιστοσύνης, ἀπέχων τῆς φιλαργυρίας»⁷.

Κυριαρχικὴ Διθέσις, νομικὸν αἰσθητήριον καὶ πραγματιστικὸν ὄργανον τῆς ἐκφράσεως, τὰ λατινικὰ κληροδοτήματα τῆς Εὐρώπης.

Παρ' ὅτι διὰ τοῦ Κικέρωνος ἐώρτασε μεγάλας στιγμᾶς, ἡ φιλοσοφία ἐν τούτοις δὲν ἐχαρακτήρισε τὸ ἔθνος, τὰ ἐπιτεύγματα καὶ ἡ ἱστορικὴ θέσις τοῦ ὁποίου ὀφείλονται εἰς τὸ φρόνημα τοῦ Κάτωτος. Αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ φρόνημα, τὸ ὁποῖον ἐστράφη ἐναντίον τῶν ἐλληνίζόντων φιλοσόφων, εὗρηκε τὴν συμβολικὴν του ἔκφρασιν εἰς τὴν ἐγκληματικὴν πράξιν τοῦ Νέρωνος καὶ ἀργότερον τοῦ Θεοδώριχου, τῶν φονέων τοῦ Σεγέκα καὶ τοῦ Βοηθίου. Ἐὰν οἱ Ρωμαῖοι, τοὺς ὁποῖους διέκρινε πρακτικὸν πνεῦμα, ἐπεδίδοντο ἐξ ἐσωτερικῆς παρορμήσεως εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ἴσως πρῶτοι θὰ ἦσαν εἰς θέσιν νὰ συμφιλιώσουν, ὅτι προτείνει ὁ Βιτρούβιος εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ μνημονευθέντος ἔργου του⁸, τὴν θεωρίαν καὶ τὴν πράξιν. Διὰ τὴν συμφιλίωσιν αὐτὴν ἔλλειπεν, ὅπως καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἡ ἀριθμητικὴ δάσις — π.χ. διὰ τὸ τριψῆφιον 998 οἱ Ρωμαῖοι χρειάζονται 14 ἀριθμοὺς⁹ — κυρίως ὁμως ἡ θεωρητικὴ ζωὴ, ἢ ὁποῖα εἰς τὸν ἐλληνικὸν χῶρον διὰ τῆς διακρίσεως τοῦ λόγου ἐκ τοῦ μύθου, τῆς ἀφαιρετικῆς σκέψεως, τοῦ ἀξιωματικοῦ πνεύματος καὶ τοῦ αἰτήματος ἐσωτερικῆς συγγενείας μεταξὺ κόσμου καὶ νοῦ ἐδημιούργησε τοὺς μεθοδικούς ἔρους τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπιστήμης. Ἡ Ρώμη ὁμως ἀπέβλεψεν εἰς τὴν κυριαρχίαν καὶ τὴν διοίκησιν τοῦ κόσμου, ὅχι εἰς τὴν γνῶσιν του. Ἐθεμελίωσε διὰ τοῦτο τὸ νομικὸν αἰσθητήριον καὶ ἐθεώρησε τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ τὴν καλλιτεχνικὴν παράστασιν τῆς οὐσίας ὡς ἀλλότριον μέλημα.

«Ἄλλοι νομίζω θὰ χαλκέψουν καλύτερ' ἀπὸ μᾶς
μορφές ποῦ θ' ἀναπνέουν κι' ἄλλοι θὰ φτιάξουν ἀπὸ μάρμαρο
πρόσωπα ζωντανά. Πιὸ πειστικά θὰ ἐξηγήσουν ἄλλοι τίς αἰτίες
καὶ τίς κινήσεις τ' οὐρανοῦ μὲ διαδῆτη θὰ χαράξουν
ἢ θὰ μᾶς ποῦν, πότε καὶ ποῦ τ' ἀστέρια ἀνατέλλουν.

Ἐσὺ Ρωμαῖε μὴ ξεχνᾶς, πῶς ἔχεις γιὰ σκοπὸ σου
νὰ κυβερνᾶς λαούς: Αὐτὴ εἶναι ἡ τέχνη σου!»¹⁰

Διὰ τὰ τεθῆ ὑπὸ ἔλεγχον ἡ ἀχανὴς ἑκτασις τῆς αὐτοκρατορίας, ἡ Ρώμη ἔπρεπε νὰ ἐπιδοθῆ εἰς τὴν κρατικὴν ὀργάνωσιν. Ἐκ τῆς ὑπῆρξεν ἡ ρωμαϊκὴ τεχνικὴ κατ' ἐξοχήν, τὸ πνεῦμα τῆς ὁποίας ἐπέζησε τοῦ καταποντισμοῦ τῆς μητροπόλεως ὑπὸ τὰ βαρβαρικὰ κύματα, διὰ τὰ μορφώσῃ πολιτικῶς καὶ κοινωνικῶς τὸν εὐρωπαϊκὸν χῶρον, κυρίως ὅμως διὰ τὰ μεταδώσῃ διὰ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας εἰς τοὺς ἱστορικῶς νέους λαούς τὴν ἔφεσιν τῆς ἐπιβολῆς ἐπὶ τοῦ κόσμου ὡς πνευματικὴν ἀποστολήν καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον νὰ καταλύσῃ τὴν θεωρητικὴν στάσιν τῆς Ἑλλάδος δι' ἑνὸς αἰτήματος, ἐκ τοῦ ὁποίου ἀνεπήδησε μετὰ τὴν δημιουργίαν τῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν τὸ πνεῦμα τῆς τεχνικῆς.

Ἡ διοικητικὴ καὶ ἡ νομικὴ τάξις τῆς Ρώμης ἐκκληροδοτήθησαν εἰς τὴν Εὐρώπην διὰ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας. Ἐκ τῆς τάξεως αὐτῆς προέκυψεν ἀργότερον ἡ ἀξίωσις μιᾶς ἀναλόγου ἐξαρτήσεως καὶ τῶν φυσικῶν πραγμάτων. Ὁ νόμος ἀντικατέστησεν εἰς τὴν Εὐρώπην τὴν αὐτονομίαν τῶν ἰδεῶν. Ὁ εὐρωπαϊκὸς κόσμος διὰ τοῦτο δὲν δημοκρατεῖται, ἀλλ' ἐκτελεῖ ἐντολάς, δὲν εἶναι αὐτεξούσιος, ἀλλ' ἐσωτερικῶς ἐξηρτημένος, ὅπως ἀκριβῶς οἱ ἄνθρωποι μεταξὺ τῶν ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ φύσις ἀντέγραψε καὶ πάλιν τὸν πνευματικὸν κόσμον αὐτὴν τὴν φοράν ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς ἐξουσίας καὶ τῆς ἀμοιβαίας ἐξαρτήσεως. Ἡ ἁρμονία παρεχώρησε τὴν θέσιν τῆς εἰς τὴν ὑπακοήν καὶ ἡ οὐσία εἰς τὸν νόμον.

Διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ ὅμως ἡ Ρώμη προσέφερεν εἰς τὸν ἡμιδάρβαρον δυτικὸν κόσμον, ἐκτὸς τοῦ αἰτήματος τῆς κυριαρχίας καὶ τῆς αἰσθήσεως τοῦ νόμου, τὸ κοινὸν ὄργανον τῆς συνεννοήσεως. Ἡ Ρώμη ἀπετέλεσε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὴν προϋπόθεσιν τῆς πνευματικῆς ἐπικοινωνίας τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν. Ἡ λατινικὴ γλῶσσα ὑπῆρξεν ὁ σύνδεσμος τοῦ Ρογήρου Βάκωνος καὶ τοῦ Φραγκίσκου Βάκωνος, τοῦ Bonaventura καὶ τοῦ Ockham, τοῦ Νικολάου Κουζάνου καὶ τοῦ Κοπερνίκου. Ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Διονυσίου τοῦ «Ἀρεοπαγίτου» ἐγνωσῶνται ὑπὸ ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι ὄχι ἀπτοῦνται τῶν ἐλληνικῶν. Ἐνταῦθα θεθαίως συνετελέσθη μιὰ ἱστορικὴ νοθεῖα ἄνευ προηγουμένου, διότι ἀκόμη καὶ σήμερον ἡ Εὐρώπη δὲν ἐγνωεῖ τὰ ἐλληνικὰ ἐλληνιστί, ἀλλὰ μέσῃ τῆς λατινικῆς τῶν ἀποδόσεως. Ὅπως ὅποτε ὅμως ἡ λατινικὴ γλῶσσα ἐπαίδευσε τὴν Εὐρώπην, ὅπως ὁ Ὅμηρος τὴν Ἑλλάδα. Ἀλλ' ἐνῶ ὁ Ὅμηρος προσέφερε πτερά εἰς τὴν φαντασίαν, ὥστε ὁ Ἕλληνας νὰ καλύψῃ διὰ τοῦ θεωρητικοῦ του βλέμματος ὁλόκληρον τὸν κόσμον, ἡ γλῶσσα τοῦ Λατίου συνεκράτησε τὸν Εὐρωπαῖον πλησίον τῶν συγκεκριμένων πραγμάτων. Ἡ Ρώμη ἐδάνεισεν εἰς τὴν Εὐρώπην μιὰν γλῶσσαν, ἡ ὁποία μὲ δυσκολίαν ἐπέτρεπε τὴν ποιητικὴν

Ξεαρσιν, διὰ νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἀκρίβειαν. Ἡ λατινικὴ ἐχειραγώγησε τὴν Δύσιν εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ «τόδε τι».

Ἐὰν ἡ μεσαιωνικὴ Εὐρώπη ὠμίλει ἑλληνικά, ἀντὶ τοῦ Ἀριστοτέλους θ' ἀνεκάλυπτε τὸν Πλάτωνα. Τοῦτο πράγματι συνέβη τὴν ἐποχὴν τῆς Ἀναγεννήσεως. Μεταξὺ ὅμως τῆς λατινικῆς γλώσσης καὶ τῆς ἀριστοτελείου «ἀγαπήσεως τῶν αἰσθήσεων»¹¹ ἐδημιουργήθη μία ἐκ τῶν ἰσχυροτέρων ἱστορικῶν συναφειῶν. Ἡ Δύσις ἠναγκάσθη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς νὰ στραφῇ πρὸς τὰ ἐπιμέρους καὶ νὰ ζητήσῃ διαφορὰς καὶ ὅπου ἀκόμη δὲν ὑπῆρχον. Δὲν εἶναι διὰ τοῦτο παράδοξον, διατί εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας δὲν ἴσταται, ὅπως συνέβη εἰς ὅλους τοὺς πολιτισμούς, ὁ μῦθος, ἀλλ' ἡ σχολαστικὴ διάνοια. Ἡ Εὐρώπη ἐγκαινιάζει τὴν ἐπιστημονικὴν τῆς ἱστορίας διὰ μιᾶς γλωσσικῆς ἐριδος, τοῦ Νομιναλισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἠθέλησε νὰ καθορίσῃ, ἐὰν τὰ πρωτεῖα ἀνήκουν εἰς τὸ πρᾶγμα ἢ τὴν ἔννοιαν, δηλαδὴ εἰς τὸν κόσμον ἢ τὸν Θεὸν καὶ κατέληξεν εἰς τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην, ὅπως ἡ ἔρευνα αὐτῆ τῶν θραυσμάτων τῆς πραγματικότητος δημιουργεῖ τοὺς ὅρους διὰ τὴν κίνησιν καὶ τὴν κατεύθυνσιν τοῦ σημερινοῦ κόσμου.